نەدیبوو. تەلارەکەش وەک خانووسازییەکانی تری هاوشێوەکانی، چاولێکەری شێوەی (جوسق = چارباغ)ی ئەسفەهان و شوێنەکانی تری وەک ئەوە، کە سەردەمیان بۆ ڕۆژگاری دەوڵەتی سەفەوی دەگەڕێتەوە.

پاش چاوەنوارییەکی درێژ، کە لە برساندا هێزمان لەبەر بڕابوو، بۆ شێوکردن، یان بە واتەیەکی تر بۆ نانێکی دەوڵەمەندانەی ئێوارە، بانگکراین، کە بۆ بەردەمی هەریەکەمان سینییەک تەرخان کرابوو. دووبارەش لە دەی شەودا، بۆ نانێکی وەک ئەمە بانگکراینەوە.

ئەو پیاوانەی لێرە چاوم پێیان کەوت (کە هەموویان گۆران بوون) ئاخاوتنیان بە کوردی گۆرانی بوو ـ بەڵام لەگەڵ مندا بەفارسی دەدوان. هەمووشیان جلوبەرگی ئێرانەیان لەبەر کردبوو، کە دڵی پێ نەدەکرایەوە و بە هیچ جۆرێ ئەو ڕاستگۆیی و پیاوەتییەشیان تیا نەبوو، کە لە هاوڕێیانی بابانیمدا هەبوون. بێگومان جلوبەرگە ئێرانی و نەریتە ئێرانییەکەیان لێ نەدەهات و لەم بوارەدا من پێم وایە، ئەمانە لەچاو کورددا نزمترن، چونکە سەروسیمایان داتەپیوی و ژێردەستەیی دەنواند. عومەر ئاغاش دەربارەیان وتی: (ئەمانە خێڵەکیی نین). منیش دان بەوەدا دەنێم کە سەروسیمای عومەر ئاغا، تەواو پێچەوانەی ئەوان بوو، چونکە ئەو، بەسەروسیمای سەربازییانە و بەو جلوبەرگە بریسکەدارەوە و سەروپێچە بەڵەکە هەڵگەڕاوەیەوە بۆ دواوە، کە هەنیەی جوانی دەرخستبوو، بە هەموو مانای وشەوە، پیاوەتیی لێ دەبارێ و لەناویاندا دەتوت شازادەیە، وەک سەرنجیشم دا ناوبانگێکی بڵاو و ڕێزێکی گەورەی لەم دەوروبەرەدا هەیە.

٢٦ی ئاب

ئێرانییەکان لە یەک لایەنەوە وەک تورکەکان بەوێل نین، کە دەستبەردارت بن و وازت لێ بهێنن. بەڵام کە سەرکردەیەکی تورک لەماڵەکەی خۆیدا پێشوازیت دەکات، ئیتر دەڕوات و جێت دەهێڵێ، مەگەر خۆت ئارەزووی دیتنی بکەیتەوە، بە تایبەتیش کە خانمێکت لەگەڵدا بێت. کەچی ئێرانییەکان شەو و ڕۆژ تێت دەئاڵێن و ڕێگای دەربازبوونت نییە لە دەستیان، ئەگەر لە دەرەوەی شار بیت. هاوسەرەکەشم نەیتوانیبوو بێتە دەرێ و چاوێک بە کۆشکەکەدا بگێڕێ. بەڵام بۆم دەرکەوت ئەگەر لە شار نیشتەجێ بین، دەتوانین بڵاوەیان پێبکەین. لەبەرئەوەش کە خانەخۆییەکانمان دەیانویست بمانبەنە ئەو بەشەی لە کۆشکەکەدا بۆمانیان ئامادە کردبوو. منیش لەوانە بووم کە ئارەزووی دیتنی هەندێ لە شارەکەم دەکرد. ئەم بەیانییە پێشنیارەکەیانم پەسەند کرد و باخچەکەمان

جێهێشت و پاش ئەوەی بەسوارییی، بەو لاپاڵەدا شۆڕبووینەوە، کە کۆشکەکەی لەسەر دروستکراوە، گەیشتینە لێواری دەرەوەی شارەکە، کە لە قوڕ دروستکرابوو. لێرەوە ئیتر بە شەقامێکی سەختی پیسدا سەرکەوتین، تا دەروازەی قەڵاکە، یان کۆشکەکە، لەوێ ئەو پاسەوانانەمان دین، کە چاوەڕێی سڵاوی پێشوازی لێکردنمان بوون. ئەم پاسەوانانە نزیکەی دووسەد هەورامی چەکدار دەبوون کە تفەنگیان پێبوو و شەرەفی پاسەوانێتی کۆشکەکەیان پێ سپێرابوو. پیاوگەلێکی سەروسیما سەیربوون (سیمای خێڵایەتیان تیا نەدەبینرا)، لەسەر شێوەی ئێرانی جلوبەرگی خوری سپی و ئەستووریان لەبەردابوو، کڵاوبورگی سەیریان لەسەر کردبوو، کە لە لبادی ڕەش و تەپڵە سەرەکەیشی قووچ بوو، لە دامێنیشیەوە پەلکی درێژ و باریکیان پێوەبوو، لە شتێکی وەکو هی جاڵجاڵۆکە دەچوو[١٤] کە بەلایاندا تێپەڕبووین، خۆیان بەسەر تفەنگە درێژەکانیاندا دابوو لێمان ورد دەبوونەوە.

لە هەیوانێکەوە کردیانین بە ژوورێکی گەورەدا، بەسەر شاردا دەیڕوانی. پاش چەند دەقیقەیەک (خانی گچکە) هات، کە مێرد منداڵێکی جوانی نۆ و دەساڵان دەبوو، بەڵام ویقار و قورسیی و سەر و ڕوخساری لەوە زیاتر بوون، کە منداڵێک لەو تەمەنەدا هەیبێ، لەوەش دەچوو بۆ ئەم بۆنەیە خۆی وا نیشان بدات. عینایەتوڵلا بەگ کە لەسەر دەستووری ئەوانەی لەناو کۆشکدان، شاڵێکی لەسەروپێچەکەیەوە ئاڵاندبوو، وەک سەرۆکی تەشریفات و زمانحاڵی (خان) خۆی دەنواند. بەڵام میرزا فەرەجوڵلا، لەپاڵ خوشکەزاکەیدا ڕاوەستا بوو. هەر نۆکەر و کەسێکی تریش بهاتنایەتە ژوورەوە، لای (خانی گچکە)، چەمینەوەیەکی خاو و سستانە دەچەمینەوە، بەڵام ئەو، گوێی بە کەسیان نەدەدا.

قاوە و شەربەت و سینییە حەڵوا سازکرا و میری گچکە بەدەستی خۆی قاوە و شەربەتی دامێ. سەرنجمدا تێکڕای ئێرانییەکان، زۆر بێ سەروبەر حەڵوایان دەخوارد. قسە و باسێکی وا گرنگیشمان نەگۆڕییەوە، لە خۆشهاتن و چاک و چۆنی و ئەم جۆرە شتانە زیاتر. پاش ئەوەی خانی گچکە مۆڵەتی لێ خواستین و جێی هێشتین، گەشتێکمان بەسەرتاپای کۆشکەکەدا کرد.

(١٤) بڕوانە وێنەکە ـ پەراوێزەکە دوایی هات ـ ئەم کڵاوانە بەلای ئەوسای لەشکرە خۆرهەڵاتییەکانەوە نامۆ نەبوو. یەنی چەرییەکانی ناو سوپای عوسمانی، بۆ ڕازاندنەوەی کڵاوبەرگ، هونەرێکی زۆر سەیریان بەکار دەهێنا و بۆ هەر پلەوپایەیەکی ڕیزەکانی سوپا، کڵاوێکی تایبەتی هەبوو، کە بۆ سەربازە یەنی چەرییە تۆپچییەکان، ئەوانەی پێیان دەوتن (خومپارەچی)، کڵاویان هەبوو، لەم جۆرە کڵاوەی ئەم وێنەیە دەچوو ـ ع.

دوو سەربازی کورد – لە هەورامان

تەلار (pavilion)ێکی تازە، لەپشت بێلای سەر دەروازەکەوە هەیە، ناوی (خوسرەوی)یە، بەناوی گەورەترین کوڕی زیندووی (خان)ەوەیە ناوبراو، کە ناوی (خەسرەوخان)ە و بەڵام لەم دواییەدا لەبەر خۆشەویستیی (محەمەد عەلی)، ناوی نراوە (محەمەد عەلی).

لە نزیک ئەو ژوورەشەوە کە بۆ منیان سازکردبوو، هۆڵێکی کۆنی پێشوازیی هەبوو، چل و حەوت ساڵ لەمەوبەر خەسرەوخانی باوکی ئەمانوڵلاخان، دوای هاتنە دنیای (والی)ی ئێستای کوڕی، دروستی کردبوو. ئەو نەخش و زەخرەفە زێڕینەی کە ڕۆژێک لە ڕۆژان جوان بووە، ئێستا وایان لێ هاتووە چاک ناکرێنەوە. دیوارەکانی هۆڵەکە تا بەرزایی نزیکەی چوارپێ، تەختەیان تێگیرابوو. وێنەی گوڵیان لەسەر کرابوو. لە بەشی سەرەوەی دیوارەکانیشیا وێنەی هەمەجۆرەیان تیابوو، کە شەڕی (چاڵدێران) و ئەو شەڕەی دەنواند، کە لەنێوان (تەیموری لەنگ) و (بایەزید)دا ڕوویاندا بوو لەگەڵ وێنەی هەندێ لە پاشایانی سەفەوی ئێران و وێنەی شای ئێستا[(١٥)]، بەڕیشە سەیرەکەیەوە و وێنەی (ئەسکەندەری گەورە)ش، لەکاتێکدا خەریکی لەبەرکردنی جلی ئێرانیانەیە، کە دەموچاوی ئافرەتێکی ڕووتیان لەجێی سەری داناوە، کاتژمێرێکیش لە تەنیشتیەوەیەتی. ئەوەشی سەیرە ئێرانییەکان، ئەسکەندەر وا نیشان دەدەن کە لاوێکی کۆستەی لووسکە و ڕوخسار جوان بووە.

پێشەوەی هۆڵەکە ئاوەڵابوو، بە دیرەگ ڕاگیرا بوو، لە سەریشەوە پێش هەیوان، یان (بێلا)یەک هەبوو، ئێرانییەکان پێیان دەوت (شانشین)، کە نەخش و نیگارێکی زۆر دانسقەی تیا کرابوو. ئەمجۆرە پێش هەیوانانە، پێیان دەوترێ (تەلار ـ هەیوان)، کە هەموویان چاولێکەری خانووسازییەکانی سەفەوییەکانن لە ئەسفەهان.

(١٥) فەتح عەلی شاه: دووەمین شای بنەماڵەی قاجارەکانە. دوای مردنی (ئاغا محەمەد خان)ی مامی جێگەی گرتەوە. دوای پشێوییەکی ناوخۆی سوپا، چووە سەر تەخت. ئەوکاتە حاکمی ئەیالەتی (فارس) جێنشین بوو. ئیتر لە (شیراز)ەوە بەرەو پایتەخت کشا و بە پشتیوانی (حاجی ئیبراهیم)ی سەرۆک وەزیرانەوە سەرکەوت. ئەمەش لەساڵی (١٢١٢ک ـ ١٧٩٨ز)دا بوو. ساڵێکیش دوای ئەم ڕووداوە، تاجی نایە سەری. ماوەی (٣٧ ساڵ) فەرمانڕەوایی کرد و ساڵی (١٢٥٠ک ـ ١٨٣٤ز) مرد. ئەو ڕووداوانەی لەسەردەمی ئەودا ڕوویاندا، ملکەچ پێکردنی سەرانی خۆراسان و دەست بەسەرداگرتنی گەورەترین بەشی ئەو ئەیالەتە و شەڕکردنی لەگەڵ ئەفغان و پاشان لەگەڵ ڕووسدا، کە بووە هۆی لەدەستدانی گەرەج. بەوە ناسرا کە توانی لەبەر تەماعی ناپلیۆن، لە ئێراندا ڕابوەستێ. ئەمەش وای کرد هەر یەکسەر دوای چوونە سەرتەختی، ئینگلیز لەگەڵیدا پەیمانی بەست. هەر بە سۆنگەی ئەمەشەوە بوو ئیتر ئەفغانەکان ئەوەندە شەڕیان بە هیند نەفرۆشت و بازرگانیش لەنێوان هیند و ئێراندا گەشەی کرد. سەردانی (سیر جون مالکولم)یش، وەک وەزیرێکی سەر ئاسایی لای دەرباری ئێرانیی، لەسەردەمی ئەمدا بووە. بڕوانە پەراوێزی ژمارە (٢٣)ی ئەم بەشە ـ ع.

ڕووبەری ئەم جۆرە هۆڵە، جگە لە بێلاکە، پەنجا پێ درێژ و بیست پێ پانایی بوو.

ئەگەر کەمێکیش بەلای سووچی ئەم هۆڵەدا لابکەینەوە، کە بە ئەستێرە و گوڵ ڕازاوەتەوە، ئەو هۆڵە تازەیەی پێشوازیی دەبینین، کە چوار ساڵ لەمەوبەر (ئەمانوڵلاخان) دروستی کردبوو.

ئەم ژوورە لە هۆڵەکە گەورەترە و ڕووی پێشەوەی بە پەنجەرەی پڕ لە وێنەی ڕەنگین گیراوە. ژوورێکی یەکجار قەشەنگە. بە مەڕمەڕێکی کەمێک تەنک، یان لە (خارا)یەکی دەماراوی، دیوارەکانی داپۆشراوە. بە هەمەڕەنگ و زەوقێکی جوانیش نەخشێنرا بوو، پلەکانی پلیکانەکەش هەر لە خارای دەماراوی، کە لە شاخێکی لای ڕێگای (هەمەدان)ەوە بۆی هێنرابوو، زۆر بە پەرۆشیش لەسەرخۆ، لە زەوی دەرهێنرابوون. بەڵام ئەوەی کە زیانی بە جوانیی هۆڵەکە گەیاندبوو، ئەو وێنانە بوون کە لە بەشی سەرووی دیوارەکان یەکجار ناشیرین دروستکرا بوون، لە وێنەی سەر دروشم دەچوون، کە مەلیک (سلێمان و سەبەء)ی شاژنیان دەنواند، لەگەڵ وێنەی (جەنگی دەهلی) و (نادر شاە)دا، کە تاجەکە بۆ مەغۆل دەنێرێتەوە و چەندان وێنەی تری لەم بابەتە ڕووداوانە. لەمانەش ناخۆشتر قوتکردنەوەی ئەو وێنانە بوون، کە دەیانوت گوایە وێنەی ئیمپراتۆری ڕووسیا و میری ئێستای بەنغال و فەرمانڕەوای گشتی هیند و پاشای ئیسپان و ئیمپراتۆری ئەڵەمانیا و بوناپارتە، کە تفەنگ و نێزەی بەدەستەوە گرتبوو، هەمووشیان بێ سەر و بەربوون، بە هیچ جۆرێک نەسیما و نەباڵایان لەو کەسانە نەدەچوون. وێنەکەی ئیمپراتۆری ڕووسیا نەبێ، هەر یەکەمین جار سەیرت بکردایە، دەتناسییەوە. هەروەها وێنەی خاوەن شکۆ (شای ئێران)یان کردبوو بەڕیشە ترسناکەکەیەوە، کە مجەوهەرات قورسیان کردبوو. تەنیشتەکانی هۆڵەکە و دوو بیلای بچووکی بەرزبوون، کە پێیان دەوت: (باڵاخانە) و زۆرجوان ڕازاندبوویاننەوە. من وای دەبینم کە وشەی (باڵکۆن)ی ئینگلیزی، هەر وشەی (باڵاخانە)یە و شێوێنراوە. هەمووشی بەڕەنگی ئاویی زێڕین، ڕەنگکرابوون، لە ڕاستیشدا سواخی دیوارەکە بەو خارا دەماراوییە، زۆرجوان و قەشەنگ بوو. خۆ ئەگەر لەجیاتی ئەم وێنە بێ سەروبەرانە، وێنەی دەستکردی (ڕۆبین)یان تیا بکردایە، کە ڕەنگە هونەرییەکانی لەگەڵ بەشەکانی تری هۆڵەکەدا دەگونجا. یان ئەگەر ئەویش پەیدا نەبوایە (کە هەرواش دەبوو)، لە بری ئەو، پارچە فەرشی (گوبلین)یان پیا هەڵبواسیایە، دەبووە ژوورێک، ئەوەی دەهێنا لەهەموو شوێنێکی ئەوروپاوە سەفەرت بۆ بکردایە. کەمێک لەولای ئەم هۆڵەوە، ژوورێکی بچووک هەیە، هەموو دیوارەکانی ئاوێنە بەندن و یەکجار سەیر بە مەسینە و پەرداخ و شووشە و چینی و فەخفوری و شتی تر ڕازێنراوەتەوە.

ئێرانییەکان چێژێکی زۆر لەمە وەردەگرن، بۆیە کە بەم ژوورە عەنتیکانەدا دەیانگێڕام، دانیان کیبر دەکردەوە و لە دەم و چاوم ورد دەبوونەوە، بزانن نیشانەی سەرسوڕمانم لێ دیار دەدات!. کەمێکی تر لەولای ئەم هۆڵەوە میحرابێکی بچکۆڵەی جوان و هەندێ خانووبەرەی تر هەبوون، هێشتا تەواو نەبوون، یەکێکیان پەنجەرەیەکی ئینگلیزی تیابوو، بەسەر هۆڵ و سەکۆکەدا دەیڕوانی، ئەم کۆشکە دەبێ دوای تەواوبوونی، کۆشکێکی زۆرجوان دەربچێ، بەڵام هێشتا هەر گەلێ شوێنەواری دزێوی خۆرهەڵاتییانەی تیا دەمێنێتەوە، وەک ڕاڕەوی تەنگ و تاریک و پیس و پلیکانەی ترسناک و شتی تریش.

لە یادیشم چوو، لە باسی هۆڵەکەدا ئاماژە بۆ ئەو وێنە تازەیە بکەم، کە جەنگی (مەریوانی) دەنواند. تیایدا ئەمانوڵلاخان و ئەو گۆرانانەی لای ئەوی بەزەقی دەنواند، کە (سلێمان کەهیا) بە دیلی دەبەنە بەردەم، پێشتر باسی ئەم جەنگەمان کرد، کە (دە) دەقیقەی خایاندووە و تیایدا (کەهیا) خۆی بەدەست (ئەوڕەحمان پاشا)وە داوە، بەبێ ئەوەی ئێرانییەکان، یان گۆرانەکان بچنە شەڕەوە[١٦].

ئەمانوڵلاخانیش وەک هەر ئێرانییەکی تر، خولیایەکی سەیری لە خانوو دروستکردندا هەیە. خولیایەکە بەئاسانی دەتوانێ تیایدا نقوم بێت. چونکە بەئاسانی بۆی ئەلوێ کرێکاران و پیشەسازان بەبێگار بگرێ، کاری بۆ بکەن، بەرامبەر بەوەی هەندێ دەسەڵاتی وەک ئەوەیان بداتێ بتوانن وڵاخی دێهاتی بەبێگار بگرن، یان لەوەیان خۆش بێت، کە میوانی دەوڵەت و فەرمانبەرانی ڕانەگرن. یان لە خاوەن قەرزەکان بپارێزرێن، یان لە هەندێ شتدا چاوپۆشییان لێ بکات، کە لەو بابەتەن و خولیا و ئارەزووەکانیان دەپارێزێ.

بۆیە دروستکردنی مزگەوتێکی جوان و دەستکاری کردنەوەیەک لە کۆشکەکەدا و هەندێ گەرماو و خان و بازاڕێکی گەورە لە دەوری مەیدان، شتێکی وایان تێنەچووە و هەموشیان لەو شتانەن کە لەگەڵ زەوق و ستەمی ئەمانوڵلاخاندا دەگونجێن. ئەمانە وا دەکەن گەشتوەر سەرسامی قەبەییەکەی بن. بەڵام هاووڵاتیانی هەژار و دێهاتییە کلۆڵەکان لە باسی پرۆژە و خانووبەرەکانیا، دەناڵێنن.

کۆشکەکە بەسەر بەرزاییەکەوە دروستکرابوو، لە هەموو لایەکییەوە بەسەر شاردا دەیڕوانی، وارشێکیشی لە قوڕ بۆ کرابوو، حاڵی باش نەبوو. بەشێکی شارەکە کەوتبووە دامێنی شاخەکەوە، پاشان وارشێکی تری قولیپدار، لەپشت ئەویشەوە بەشێکی تری شار، کە ئەویش هەر وارشێکی تری بۆ کرابوو.

(١٦) بڕوانە ئەو باسەی کە لە یادنامەی ڕۆژی ٢١ی ئابدا هەیە.

ئەمانولّلاخان لەم چەند ساڵەی دواییدا شارەکەی زۆر گەورە کردبوو، ئەگەر لە بێلّلای کۆشکەکەوە بتڕوانیایە هەندێ خانووی تازەت دەبینی، بەخشتی سوور دروستکرابوون. بەڵام خانووە ئاساییەکان، وەک ئەوانەی سلێمانی، لە خشتی کاڵ دروستکرابوون، لە هەموو لایەکیشیەوە ئەو زەوییەی دەوری شاری دابوو، لە ئاستی شار بەرزتر بوو، کە بە لاپاڵێکەوە بوو، دەچووەوە سەر دۆڵێکی پڕ لە ڕەزوباخ، ئەمەش وای لە کۆڵانەکانی شار کردبوو، هەردە و هەڵەت بێ و دووبارە دوای دۆڵەکە، زەوی بەرزتر ببێتەوە و ببیتە زوورگی دابڕدابڕ، کە لە زنجیرەی (بازرخانی)دا کۆتایی بێت، وەک پێشتر باسکرا.

لێرەدا لە وەرزی بەهار و هاویندا (تای گەڕاوە) نامۆ نەبوو، بەتایبەتی ئەمساڵ زۆر بەخەستی هەموولایەکی گرتبووەوە. ئاویش بەشێوەیەکی دیار لەسەرتاسەری ئێران و کوردستانی تورکیادا، کەمی کردبوو. هەڵکەوتی شوێنی قەڵاکە و زەوییە بەرزەکەی دەوری (سنە)ش، لەو شوێنانە بوون، کە لەباری تەندروستییەوە پاکژ بوون.

دوای دیدەنی کۆشکەکە، بە ماندوویی گەڕامەوە ژوورەکەم ـ حەزیش لەوە ناکەم بۆ دیتنی ماڵان بسووڕێمەوە ـ بەڵام کە شێوێکی نایاب، یان بە واتای تر، نان و خواردنێکی ئامادەکراوم بینی، پەشیمان نەبووم.

دوای نانخواردن بۆ حەسانەوە، لە هۆڵەکەدا لێی ڕاکشام. کە خەبەرم بووەوە، هەندێ دەم سپیانی شار، سەردانیان کردم. کە شەویش درەنگ بوو، هاوسەرەکەم لە کۆشکەکە گەڕایەوە، بەڵام نانی ئێوارەیان نەهێنا، تا بوو بە سەعات (١٠)، بۆیە وەک بۆم دەرکەوت ئێرانییەکان، تا نەگاتە ئەو وەختانە، نانی ئێوارەیان ناخۆن.

٢٧ی ئاب

بەهۆی میرزا فەیزوڵلاوە زانیم کە کورد ناوێکی گشتییان بەسەر (زاگرۆس)دا بڕیوە، ئەویش ناوی (شاهۆ)[١٧]یە. ئەم ناوە بۆ ناوی شاخی (جوانڕۆ)ش هەر بڵاوە، بەڵام ئەو کوردانەی شارەزای ئەم ناوچانە بن، ئەم ناوە گشتییە بەسەر ئەو شاخانەدا دادەبڕن کە لە (شیراز)ەوە بۆ (بوشەهر) درێژ دەبنەوە و لەوێشەوە بۆ (بەندەر عەباس).

شاری (سنە)[١٨]، کە پێشتر لەسەر گردێکی تەخت لە خوار ئێستای شارەوە بووە، سەد

(١٧) (ئەنکەتیل دوبیرون) دەڵێ کتێبەکانی زەردەشتی، بە کێوی (ئەلوەند)ی نزیک (هەمەدان). دەڵێن شاهۆ

(١٨) ناوی ڕاستەقینەی (سنە)، (سنندج)ە، کە خەڵکەکە کورتیان کردۆتەوە و کردوویانە بە (سنە) ـ پەراوێزەکە دوایی هات ـ ڕاستترەکەی: (سانان دژ)، یان (ساندج)ە، کە لە دەقی پەراوێزەکەدا بەهەڵەی چاپ (ساندرج) نووسرابوو ـ م.

و حەفتا ساڵ لەمەوبەر یەکێک لە باپیرانی ئەمانولّلاخان دروستی کردووە. ئێستا چوار، یان پێنج هەزار خێزانی تێدایە، لەمانە دووسەد خێزانیان جولەکەن، پەنجاماڵیان کلدان و کاثولیکن و سەر بە بەتریاکی دیاربەکرن لە ئەبریشیەی مووسڵ، کەنیسە و قەشەشیان هەیە، هەمووشیان خاوەن پیشە، یان لە بوارێکی تەسکدا بازرگانن[١٩]. هاووڵاتیە موسڵمانەکانی شار، هەموویان سوننی و شافیعی مەزهەبن. بەڵام والی و بنەماڵەکەی، لەبەر دڵنەوایی کردنی شای ئێران، خۆیان بەشیعە نیشان دەدەن. لەکاتێکدا گەیشتینە (سنە)، لە پرسەدا بوون، چونکە شارەکە بەهۆی ئەم ڕووداوەوە لە ماتەمینی گشتیدا بوون: محەمەد حسێن خانی کوڕە گەورەی والی، کە دایکی لە خەڵکە ڕەشۆکییەکانە و کچی پیاوێکی سەڕافی شارە، لە جێنشینیی میرنشینەکە، بێ بەری کرابوو، درابوو بە (محەمەد عەلی)، یان (خەسرەوخان)ی برای دووەمی، کە دایکی ئەمیان لەدوای بنەماڵەی (والی) خۆی، لە ڕەسەنترین بنەماڵەکانی (سنە)یە، جگە لەوەی کە خۆشەویسترین کوڕی باوکێتی. لەسەر ئەمە لەنێوان ئەم دوو برایەدا ناکۆکی پەیدابوو. باوکیان پشتگیری ئەمی دواییانی کردووە. محەمەد حسێن خانیش لەمە تووڕە بووە و هەندێ لە هەلپەرستانیش ئەمەیان بۆ مەبەستی گەورەکردنی ناکۆکییەکە قۆستۆتەوە و پەیمانیان داوەتێ پشتگیری بکەن و تەفرەیان داوە لە (سنە) هەڵبێت. ئەویش چەند مانگێ لەمەوبەر، ژمارەیەکی زۆری لەوانە لەگەڵ خۆی بردووە، کە هاوپەیمانی بوون و لەناویاندا خۆشەویست بووە و ڕێی نێوان بەغدا و کرماشانی گرتۆتەبەر و بەدەم ڕێوە هەندێ لەو خێڵانەی داگیر کردووە کە سەر بە حکومەتی باوکی بوون و لەو دەشتی نێوان (بەغدا و خانەقین)ەدا خەریکی مێگەل لەوەڕاندن بوون.

بەڵام (والی) دوای وەرگرتنی ڕەزامەندی شای ئێران، بە لەشکرێکەوە شوێن کوڕەکەی دەکەوێ. (مانگی مارتی ڕابووردوو کە من گەیشتمە خانەقین و قەسری شیرین، دوو ڕۆژ پێش من[٢٠]، والی جێی هێشتبوون)، ئیتر باوک و کوڕ، لە ناوچەی کرماشان بەیەک دەگەن، لەنێوان هەردوولادا شەڕێکی گەرم بەرپا دەبێ. والیش فرمانی توند دەردەکات کە کەس کوڕەکەی نەکوژێت و بریندار نەکات. بەڵام لەم پیاهەڵپژانەدا کوڕەکە بریندار دەبێ

(١٩) لە (سنە) فەرش دروست دەکرێ، لەوانەی (کرماشان) چاکترە.

(٢٠) لە جێگەیەکی ئەم بەرگەدا باسێک دەربارەی ئەو گەشتە دەبینن کە میستەر ڕیچ کردوویەتی ـ پەراوێزەکە دوایی هات ـ بۆ زیاتر کەڵک لێ وەرگرتنی یادداشتەکان، ئەو گەشتەی تری میستەر ڕیچ ـ مان کرد بە پاشکۆی ئەم کتێبە (کە لە پاشکۆی بەرگی دووەمدا بوو) چونکە سەیرمان کرد لەچەند جارێک زیاتر ئاماژەی بۆ دەکات ـ ع.

و دوای شەڕەکە دەیهێننەوە بۆ (سنە) و بەدەم ڕێگاوە لەبەر سەختی زامەکەی دەمرێ. ئیتر والی هۆشی لەسەریا نامێنێ و هەر لە شوێن شەڕەکە، سەری ژمارەیەک لە هاوپەیمانانی کوڕەکەی دەپەڕێنێ و کە دەگاتەوە (سنە)ش، زیاتر لەسەد کەس لە پیاوماقوڵانی سنە، لە سێدارە دەدات و چوار سەد کەسی تریان، ڕووەو کرماشان لە دەستی هەڵدێن... ئەویش خانووەکانیان تێک دەدات و سامان و موڵکیشیان زەوت دەکات. ئافرەتەکانیشیان ناچار دەبن بە خاوخێزانەوە هاواری بۆ دێن.

بەڵام (محەمەد عەلی)، یان (خەسرەوخان)ی کوڕی دووەمی، کە جێنشینی باوکێتی، لاوێکە، تەمەنی پازدە ساڵ دەبێ و پێشتر لەلایەن (شا)وە فرمانی لە جێ دانیشتنی باوکی پێدراوە و کچێکی (شا)شیان بۆ دیاری کردووە، کە لە نەورۆزی داهاتوودا بۆی دەگوێزنەوە و بەو بۆنەیەوە لە (تاران)یشدا ئاهەنگی گەورەی بۆ دەکەن. والیش ئێستا خۆی خەریکی گەشت و سەردانی ناوچەکانە و زۆری بۆ هاوولاتیانی هێناوە، پارەی پێویست بۆ ئەم ژن هێنانە کۆبکەنەوە، کە ئەگەر نرخی ئەو دیاریانەشی بچێتەسەر، کە پێویستە بۆ (شا) بنێردرێ، ئەوا پارەکە زیاتریش دەکات. ئەو کوڕە بچووکەیشی کە لە (سنە) جێی هێشتبوو، ناوی (محەمەد خان)ە و تەمەنی نزیکەی دە ساڵێک دەبێ. والی هەشت کوڕیشی هەیە.

ئەمانوڵلاخانی[٢١] سنە خۆی تەمەنی چل و حەوت ساڵ دەبێ و دەڵێن خۆی سەرداری وەخت و خاوەنی بڕیار و سیاسەتی ئێرانە. ئێرانییەکان خۆشیان دان بەوەدا دەنێن کە لە هەموویان زیرەکترە و لەسەر ئەوە یەکن کە هەرچی ڕێگایەکی خۆ دەربازکردن لە فرتوفێڵ و چاو و ڕاوەکانی بگیرێتەبەر، بێ کەڵکە. هەروەها دەربارەی دەڵێن گوایە یەکجار ورپایە لە ڕاهێنان و ڕاکێشانی هەر کەسێکدا کە بیەوێ، بەچەندان جۆر ڕێگای لە خشتەبردن و بە ڕەفتاری وا کە خۆی لا خۆشەویست بکات. بەڵام هەرچی بکات و بنوێنێ، هەمیشە مەبەستی بەرژەوەندی تایبەتی خۆیەتی و پشتی پێ نابەسترێ. بەرادەکیش خولیای سامان پێکەوەنان و ستەمکارییە، لە زۆربەی فەرمانڕەوایانی ئێرانی تێپەڕاندووە، بۆیە هەرکە ناوی دێت، میرنشینەکەی لە ترساندا لەرزی لێ دێت. لە کاروباریشیا زۆر سەر

(٢١) کاتی خۆی لە ئێراندا چوار والی هەبوون، کە سەر بە پایتەخت بوون و ئەمانە بوون: میری ناوچەی گەرەج، میری سنە، میری لوڕستان، میری هوێزە، ئێستا هەر والی (سنە)یان لێ ماوە. میری (هوێزە) پێی دەوترا (مولی) و سەییدیش بوو، لە نەوەی پێغەمبەر، یان وەک خۆی دەیوت سەییدم. (کەلب عەلی خان)یش لەگەڵ میستەر (گرانت) و میستەر (فوذرنگهام)دا جەنگاوە، کە لە نەوەی میرەکانی (لوڕستان)ە و ئەمانە لە خێڵەکانی فەیلین.

دەرچووە و دەڵێن سامانێکی یەکجار زۆری هەیە، کە زۆربەی بە بازرگانێتی کۆی کردۆتەوە و سەرمایەی زۆریشی لای ژمارەیەک بازرگان داناوە، کە بۆ حسابی ئەم، بەکاری دێنن. نزیکەی پەنجا هەزار سەرمەڕیشی هەیە، لای خەڵکێکی زۆر دایناون، کە بۆی بەخێو بکەن و هەرکاتێکیش داوای کردنەوە، ئەگەر ڕۆژگارێکی زۆریشی بەسەردا چووبێ، دەبێ دەستبەجێ بۆی بهێننەوە. ئەمەش مانای ئەوەیە ئەم مێگەلەی، نەدەبێ نەخۆش بکەون و نەدەبێ بمرن و نەدەبێ گورگیش بیانخوات! بەکورتی شەریکی هەموو بازرگان و کاسبکارێکە لە میرنشینەکەیدا، یان بە واتەیەکی تر، یەکەمین قۆرخکارە تیایدا...

پێویستیم بە قوتویەکی تازەبوو بۆ قیبلەنماکەم، لەبەرئەوەش کە دار و تەختە هەمووی، بەڵکو دارتاشەکانیش هەموویان موڵکی والی بوون، بۆیە ناچار بووم لای میرزا فەرەجوڵلاوە فرمانێک بۆ دروستکردنی وەربگرم. ئەم ڕووداوە جارێکی تریش دووبارە بووەوە، کاتێ داوای قەیتانێکی ئاوریشمینم بۆ دەمانچەکەم کرد و جارێکیشیان داوام لە (ئۆفانس)[٢٢] کرد هەوڵ بدات هەندێ (مەی) پەیدا بکات، ئەویش داوای لە (دیان)ێک کردبوو، لە وەڵامدا وتبووی: ئەگەر فرمانی پێ نەکرێ، ناوێرێ بیداتێ، چونکە والی ئاگای لەوە هەیە چەند شووشە مەی لە ماڵەکەیدا هەیە. هەموو شەریکەکانی والیش بەشەکانی خۆیان لە کاسبیەکانیاندا هەرچەند بێت، دەبێت زۆر چاک ئاگاداری ئەوەبن داهاتەکەی، داهاتێکی ڕێکوپێک بێت.

(کورگەچی باشی ـ کارگەچی باشی)یەکەی والی، یان کارگەچییەکەی، کابرایەکی دیانە و کاتی خۆی والی دووسەد تمەنی بۆ حسابی خۆی داوەتێ بازرگانی پێوە بکات، بەو مەرجەی سالانە بەڕێکوپێکی بیست تمەن بە والی بدات. بەڵام کابرای بەستەزمان سەیر دەکات لەم ئیشەدا زیان دەکات، لەدڵیشەوە حەزدەکات پارەکەی بۆ بگێڕێتەوە، بەڵام ناوێرێ تەنانەت ڕازی دڵیشی لا بدرکێنێت. والیش ئێستا خەریکی گەشتی ناوچەکانی میرنشینەکەیەتی و خەڵکی (سەقز) ڕاسپێریبیان کردووە، کە شەش سەد تمەنی بۆ دەنێرن و سەردانیان نەکات، ئەویش وەڵامی دابوونەوە، کە سەردانیشیان دەکات و هەزار تمەنیشیان لێ دەسێنێ، گەلێ شتی عەنتیکەم لەم بارەیەوە بیستووە... هەر پێش ماوەیەک چوار

(٢٢) کوفا ئۆفانس: یەکێک بوو لەو دوو سکرتێرە ئەهلییەی لە پاشکۆیەتی خانوو نیشینگەیی بەغدادا بوون. بە ئەرمەنیی لە دایک بووە و سەر بە ڕێبازگەی کاثولیکی ڕۆمانی بوو. بەهۆی ڕاستگۆییەکەیەوە، لە وڵاتانێکدا کە ڕاستگۆیی تێدا نییە و لەبەر وەفاداریی و ڕەوشتی بەرزی و هەڵسوکەوتی سەرنج ڕاکێشەرانەی، لای میستەر ڕیچ جێگایەکی تایبەتی هەبووە ـ خاریچ.

پیاوماقوڵی (سنە)، بۆلای (شا) چووبوون و بەسەر خاک و پێیدا کەوتبوون و دادیان لەلا دەربڕیبوو، کە (والی) زوڵمیان لێ دەکات و لە خاوەن شکۆی دەپاڕێنەوە کە لە (والی) بیان پارێزێ. ئەویش ناردبوونی بۆلای (محەمەد عەلی میرزا)ی کوڕی. والیش داوای کڕینەوەی کردبوون و بەمجۆرە مامەڵەیان دەست پێکردبوو، پاشان ڕێککەوتبوون، لەسەروو ئەمەشەوە والی ئەوەی لای میر باسکردبوو، کە لەسەر ئەو پارەیەشەوە لەسەری ڕێکەوتووین، ئەگەر هەر لە کرماشان چاویان هەڵبکۆڵێت، دووهەزار تمەنی تریشت دەدەمێ. (میر)یش ڕازی دەبێ و چاوی ئەو کلۆڵانەی دەرهێناوە و بەچاو بەستراوی بۆ (سنە)ی ناردن.

سەرلەبەیانی چووم بۆ سەردانی (خانی گچکە)، کە لەسەر (شانشین)ی هۆڵەکە دانیشتبوو، عینایەتوڵڵا بەگ و خانەدانێکی تری لابوون، هەردووکیان جلی ڕەسمیان لەبەردا بوو. ئاساییانە ساردەمەنی پێشکەش کرا و قسە و باسێکی وا خۆش نەکرا، هەندێک نەبێت. پرسیاری زۆریان دەربارەی فەرەنگستان لێکردین، لەجیاتی من، عومەرئاغا وەڵامی زۆریانی دایەوە، چونکە ئەو، لەم جۆرە بابەتانەدا زۆر شارەزابوو. هەمووشیان بەگرنگییەوە پرسیاریان دەربارەی (ماڵکۆڵم)[٢٣] دەکرد.

دوای نیوەڕۆ هەندێ لە ئەندامانی بنەماڵەی (خان) سەردانیان کردم، منیش لە (شانشین ـ تەرار)ی ئەو هۆڵەدا پێشوازیم لێکردن، کە سەرلەبەیانیان (خانی گچکە) و عەسرانیش من تیادا دادەنیشتین.

ئەو خانانەی سەردانیان کردم، بریتی بوون لە: (شێر محەمەد خان)، کە یەکێک بوو لە براکانی والی و (سوبحان ویردی خان)، کە یەکێک بوو لە مامەکانی و (ئەحمەد خان)ی کوڕە مامی، هەمووشیان گەورە و سەروەر و بە ساڵاچووش بوون لە تەمەندا و جلی ڕەسمیشیان لەبەر دابوو. دەربارەی مێژووی بنەماڵە ڕەسەنەکەیان ئاخاوتن و وتیان حەوت سەد ساڵێک دەبێ فرمانڕەوای (سنە)ن و بنەماڵەکەشیان ناوی (مامولی)یە، کە لەڕاستیدا زۆرکۆنن، بەڵام لەبەرئەوەی (گۆران)ن، یان لە چینی جووتیار نین، لای

(٢٣) سیرجۆن ماڵکۆڵم ـ ١٧٦٩ ز ـ ١٨٣٣(ز) لە وڵاتانی هیند و ئێراندا لە پلەوپایەی هەمەجۆری سەربازی و بەڕێوەبردندا کاری کردووە و لە دواییدا لە پەرلەماندا بۆتە نوێنەر. بۆ یەکەمین جار لەساڵی ١٧٩٩ز ـ دا بۆ لای دەرباری ئێرانی نێردرا، بۆ بەستنی پەیمانێک لەگەڵ بەریتانیادا، دوای سەرکەوتنی، بەڕێگەی بەغدادا لە ساڵی (١٩٨٠ز ـ دا، گەڕایەوە هیند. دووبارە وەک وەزیرێکی سەر ئاسایی بۆ دەرباری ئێران نێردرایەوە. دوای گەڕانەوەی بۆ بەریتانیا، مێژووی ئێرانی لە دوو بەرگدا نووسی و ساڵی (١٨١٥ز) ـ جون مەری ـ لە لەندەن لە چاپدرا ـ ع.

خێڵەکییەکان بەڕێز نین. هەروەها ئاگاداریان کردم کە ناوی (ئاردەڵان)، لە بنەچەدا بە کەسێکی بەناوبانگی بنەماڵەکەوە ناونراوە[٢٤].

ئیتر لەوساوە بە فەرمانڕەواکانی ئەم ناوچانە دەوترێت میرانی (سنەیی ئەردەڵان)، وەک چۆن بەفرمانڕەواکانی (سلێمانی) دەڵێن (میرانی بابان). پێشتر هەندێ کەس پێی وابوو هەر تەنیا بە ناوچەکە دەوترێ (ئاردەڵان)، بەڵام دوایی سەلماندیان کە وانییە. کاتێکیش ستایشی هەندێ خانووبەرەم کرد، یەکێک لە خانەکان وتی: بەڵێ وایە، چونکە هەرچی سامان و داراییمانە لە خانووەکانماندا سەرفی دەکەین، بەپێچەوانەی بابانەکانەوە، کە هەرچی سەرمایەیانە دەیخەنە سەریەک و شتی واش پاشەکەوت دەکەن کە بگوێزرێتەوە، تا لە هەموو ساتێکدا، کە پشێوییەک ڕوودات، یان سەرۆکێکیان لەکارخرا، ئامادەی کۆچ و بارین. عومەرئاغا لەم قسەیەدا دەمودەست هەڵیدایە و وتی: بەڵێ ئێوە پارە و سامان لە خانووبەرەدا سەرف دەکەن، چونکە ئێوە دەربەستی ئەوەنین کێ دەبێتە سەرۆکتان و هەرچۆنێکیش بژین، پێی قایلن بەڵام ئێمە سەرۆکەکەمان لەهەر کوێ بێت، خۆشمان لەوێین، لەبەرئەوەی لە تەنگانە و گیروگرفت و ترس و بیمدا لەگەڵیاندایین و هەرچییەکیشمان هەیە، دەستی پێوە دەگرین و هەڵی دەگرین بۆ ئەوکاتانەی ئەو لە ژیانی ناخۆشیدا پێویستی پێی دەبێت.. ئەم قسەیەش هەر قسەی ڕووت و سەرزاری نەبوو، بەڵکو هەر بەڕاستی وابوو، چونکە خۆم لەنزیکەوە زۆرشتی لەو بابەتانەم لێ دیون، بەڵکو ئەگەر (ئەمانوڵلاخان) لاببرێ، یەک کەس لەگەڵیا نامێنێتەوە، لەو هەندە گزیر و نۆکەرانەی زیاتر، کە دەتوانێ مووچەیان بۆ ببڕێتەوە. بەڵام ئەگەر (مەحموود پاشا)ی سلێمانی لەکار بخرێت، هەرچی خزمێتی لە وڵاتەکەدا دەستبەجێ شوێنی دەکەون و هەرچیشیان لە پارە و موڵک لەدەستدا بێت، پێشکەشی دەکەن، بەڵکو ڕۆژانەش بە پارەیەکی کەم کاردەکەن، بۆئەوەی هاوبەشی لە یارمەتیدانی سەرۆکەکەیاندا بکەن، تا گوزەران و حەسانەوەی دەستەبەر بکەن. زەقترین جیاوازی لەنێوان خێڵەکییەکان و گۆرانەکاندا ئەو جیاوازییە ئاشکرایەیە، کە لەنێوانی ڕۆحی هەردوولایاندا هەیە، چونکە گۆرانەکان خەڵکێکی ترسنۆک و کینە لە دڵن و دەڵێن زۆر پیسکە و فێڵاوین و ئارەزووی دزی کردنیشیان لە ئێرانییەکان زۆرترە.

شتێکم لە هەڵسوکەوتی ئێرانییەکاندا بەدی کرد، جێی دڵخۆشیی بوو، ئەویش ئەوەبوو وەک تورکەکان فرتوفێڵ ناکەن، کە بۆ دانیشتن نەچنە جێیەک لەخوار جێی ئەوروپاییەوە

(٢٤) وەک چۆن (بەبە) ناوی کەسێک بووە لە بنەماڵەی (کرمانج)دا ـ خاریچ.

بێت، بەڵکو ئەمان هەوڵ دەدەن وەک ڕەفتار لەگەڵ گەورەیەکی خۆیاندا بکەن، لەسەرووی خۆیانەوە جێگات بکەنەوە و دابنیشیت.

ئەم ئێوارەیە میستەر (بەل لی نۆ) بۆ گەشتی ئاسەوار دێتنەوە بۆ (هەمەدان) و (کرماشان) بوو.

٢٨ی ئاب

ئەمڕۆ سەربازەکان لەبەرچاومدا خۆپیشاندانیان کرد. والی سێ سەد سەربازی هەیە، کە ساڵی پار کردنی بە سەرباز و چاوی لە (عەباس میرزا) کرد، کە ئەفسەرێکی ڕووسی و هەندێ سەربازی ڕووسی بۆ مەشق پێکردنیان بۆ نارد و تەپڵ و کەڕەناشی پێشکەش کردبوو. مەشق پێکردنەکەشیان لەسەر شێوەی ئینگلیزییە. بۆیە سەیربوو تەپڵ و کەڕەنای ئێرانی، پارچە مۆسیقای (کەردینادی بەریتانی) بژەنێ، چونکە ئەفسەرەکان و سەربازە هەرە چاکەکانیان ئێستا لەگەڵ (والی)ن و هەرتەنیا سەدیان لێرە ماون، وەک پێشیان وتم، هەموویان تازە سەربازن پێیان وتم هەمووشیان تازەن. لە (فولستاف)ی[٢٥] خانەخۆی دەچوون، بەخۆیان و شەپقەی ئاسایی ئێرانەیان و کراسی درێژی ئێرانیانەیانەوە، کە کردبوویانن بە شەرواڵە کەتانە سپیەکانیانەوە، کە هەر دەرپێ بوو، لەبەری ئەوجۆرە کەسانە نەدەهات، کە خەمگینانە خۆی بە سەرباز نیشان بدات. وەک بۆم دەرکەوت لەو ماوە کورتەدا شتێکی ئەوتۆ فێر نەبوون، شایانی باسکردن بێت. تفەنگی چاکی ئینگلیزییان پێبوو، والی لە (شا)ی بۆ کڕیبوون، کە ئەویش بازرگانێتیان پێوە دەکات و لە هیندستانەوە دەیانهێنێ و بەنرخێکی گران بە کوڕەکانی خۆی و هاوولاتییەکانی دەفرۆشێتەوە. ڕووسێک فرمانی بۆ سەربازەکان دەردەکرد و فرماندەی هێزەکەش لەپاڵیا ڕاوەستابوو، گاڵۆکێکی بەدەستەوە گرتبوو، زرم و کوت بەسەروقاچی سەربازەکانیا دەکێشا، جلوبەرگیشی ڕەسمی نەبوون، بەڵکو ئاساییانەی ئێرانی لەبەردابوو.

والی، گەلێ لە خێڵە کوردە کۆچەرەکانی لەژێر فەرماندەدایە، ئەمانەش بریتین لە تیرەکانی (شێخ ئیسماعیلی و مەرمەڕ و کەلهوڕ و جاف). خێڵی جافیش لەکاتی خۆیدا لەژێر دەسەڵاتی (سنە)دا بوون و لە ناوچەی (جوانڕۆ) نیشتەجێ بوون.

(٢٥) میستەر ڕیچ بەوە ئاماژە بۆ پیاوێکی قۆشمە دەکات. بێ بەهرەبووە و ناوی (جەستس شالو) بووە، لە بەشی دووەمی بەرهەمەکەی (شکسپیر)دا، کە بەناوی (شا هەنری چوارەم)نووسیوێتی، ناوی هاتووە ـ خاریچ.

٢٩ی ئاب

میرنشینی (سنە)[٢٦] دەکرێت بە حەوت بەشەوە، کە بریتین لە (جوانڕۆ) لەوسەری باشووری خۆرئاوا، (ئاورامان ـ هەورامان)، (مەریوان)، (بانە)، (سەقز) لەسەر ڕێی (تەورێز)، (حەسەن ئاوا)، کە بریتییە لە ناوچەکانی (سنە) و (ئەسفەند ئاوا)، کە لەسەر ڕێی (هەمەدان)ە. هەر ناوچەیەکیش لەمانە، کراوە بەچوار، یان پێنج ناوچەی بچووکەوە. ناوچەی (هەورامان و بانە) لەو ناوچە باسکراوانەن، کە لەدەمێکەوە لەژێر دەسەڵاتی بنەماڵەیەکدان، لەوانە: (والی)، کە فەرمانڕەوای هەردووکیان دەبێ. لەمەوە من وام بۆ دەردەکەوێ کە ئەم دوو ناوچەیە لەسەرەتادا سەربەخۆ بوون، پاشان بەپێی پەیماننامەیەک چوونەتە ژێر دەسەڵاتی (والی)یەوە. بەڵام ناوچەکانی تر، هەر فەرمانڕەوایەک، والی دیاری بکات، بەڕێوەی دەبات. جوانڕۆش[٢٧] یەکێک لە کوڕەکانی والی فەرمانداریێتی.

ئەمڕۆ بردیانینە ژوورەکەی (والی)یەوە بۆ سەیرکردنی، بریتی بوو لە هۆڵێکی ڕێکوپێک، دیوارەکانی وێنەی ئافرەتی پیاهەڵواسرابوو، وتیان یەکێکیان کە نیزەیەک بووە، کاتی خۆی (شا عەباسی گەورە) بە دیاری داوێتی بە یەکێک لە باپیرانی والی. پێش ئەوەی ژوورەکەمان بۆ ساز بکەن، چووینە ژوورەوە، هەرکە دەرگاکانیان بۆ کردینەوە، بۆنێکی خەستی مەی لێ بڵاوبووەوە. لەسەر ڕەفەکانیش هەندێ شووشە و پەرداخمان بینین، کە بەڵگەیەکی زۆر ئاشکرا بوون بۆئەوەی بزانین (خان) لەو موسڵمانە توندانە نەبوو، کە پابەندی ئایینیان بن. ئەم جێگایەشی بەتایبەتی بۆ ڕابواردنە نهێنییەکانی تەرخان کردووە.

لەبەرئەوەی هەرچەند سەرنجم لەدەستوپێوەندەکانی والی سنە دەدا، هەستم دەکرد ئێرانییەکان نیشانەی چاوبرسێتیان پێوە دیاربوو، بۆیە وام بەچاک زانی سەردانی جێگەکەی نەکەم، وەک پێشتر گفتم دابوو، بۆئەمەش ئەم ئێوارەیە خانەخۆییەکەم لەوە ئاگادار کردەوە، کە بەڕێگای ڕاستەوخۆدا نیازی گەڕانەوەم هەیە بۆ سلێمانی، ئیتر وەک چاوەڕێشم دەکرد، بەرهەڵستییەکی بێهودەی وروژان. سەیرم کرد بەسەرسوڕمانەوە بۆ

(٢٦) ماوەی نێوان (سنە) و (جوانڕۆ) هەژدە فرسەخە. لە (سنە)شەوە بۆ (سەقز) بیست و چوار فرسەخە. لە (سنە)شەوە بۆ (ئاورامان ـ- هەورامان) لە نزیکترین بەشی لە ناوچەکەوە دوازدە فرسەخە.

(٢٧) ڕووباری (کارو) دوو فرسەخ و نیو لە باشووری (سنە)ەوە دووره و ڕووباری (دیالە) پێک دێنێ، یان بەواتەیەکی تر، لقە سەرەکییەکەیەتی، کە لە چەند سەرچاوەیەکی جیاجیا پێک دێ و ئاوەکەی لە جێگەیەکدا، لای (حەسەن ئاوا) کۆدەبێتەوە.

یەکتـر دەڕوانن و پاش ئەوەی بێ کـەڵکانە تەقـەللایان دا، بڕیارەکـەم بگۆڕم، هەمـوویان چوونە ژوورەکەی عـومەر ئاغا و کۆبوونەوەیەکـیان کرد و چەند کەسێکیان ناردە لام، تا تکام لێ بکەن کـە بچم بۆ لای والی، بەڵام هەر سـووربووم لەسـەر بڕیاری خـۆم، ترسی ئەوەشم لێ نیـشـتـبـوو، (خـان) ئەوەندەم بلاوێنێ ناچارم بکات بەبێ ئارەزووی خـۆم، پێویست بکات بیبینم. ئەمەش زیاتر وای لێکردم لە بڕیارەکەمدا گیربم. عومەرئاغاش چەندجـارێک هاتە لام و پاش ئەو (سـەییـد)[٢٨] و پاش ئەویش (ئۆفـانس)، کـە هەردووکیان سکرتێری ئەهلیی خانووی نشینگەییەکە بوون، بۆئەوەی بڕیارەکەم بگۆڕم، بەڵام بێهودە بوو. لەدواییدا ئەندامانی ئەنجوومەنەکە هەموو هاتنە بەردەرگاکەم تا تکام لێ بکەن، بەڵکو بەزەییم پیایاندا بێتەوە، کە داخوازییەکەیان جێبەجێ بکەم و وتیان گوایە من دەربارەی ڕقی (خان) کەمم بیسـتووە و لای ئەو، پۆزش هێنانەوە ناخوات، تا تەنانەت ئەگەر خۆشم پێی بڵێم، وای بۆ دەچێت کە دیارە ڕێزێکی وام لێ نەگیراوە، بۆیە بێزاربووم و وام لێ هاتووە بەو شێوە کوتوپڕە بەرنامـەکـەم بگۆڕم. پاشان باسی ئەوەیان بۆکردم کە چۆن (خـان) لەسـەر شتێکی لەمـەش کەمتر بنەماڵەکەی (ڕەشید بەگ)ی بنبڕکردووە. خۆ ئەگەر هەر سووریش بم لەسەر قسەی خۆم، ئەوا عینایەتوڵلا بەگ و میرزا فەرەجوڵلا، ناچار دەبن بۆ سلێمـانی هەڵبێن و پێش گەیشـتنی من بگەنە ئەوێ، چونکە چوونیان بۆلای (خان) بەبێ من، لەو شتانەیە کە هەرگیز ناکرێ.

لە سەرەتادا وای بۆ دەچووم ئەو باسی مەترسییەی تووشی دەبن، دەست هەڵبەست بێ، لەبەرئەوە هەر سووربووم لەسەر بڕیارەکەم، بەڵام دوای ئەوە نەرمتربووم و یەکێکم ناردە لایان، تا چارەیەکی مام ناوەندی بدۆزێتەوە، ئەویش بەوەی سکرتێرە ئێرانییەکەم بنێرمە لای خـان و لەبری من پۆزشی لێ بخـوازێت، کـە خـۆم نەمـتـوانیـوە سـەردانی بکەم و ڕەزامەندی خۆمی پێ ڕابگەیەنێ سەبارەت بە خزمەتگوزاری دەستوپێوەندەکەی. وەک بیستمەوە دەستیان بەگریان کردووە و پێشنیارە تازەکەشم هەرتەنیا خۆشییەکی کەمی پێ بەخشیون. وەک دوایی بیستمەوە پەنایان بۆ فاڵنامەی دیوانی (حافز)[٢٩] بردووە.

(٢٨) بڕوانە (رحلة المنشي البغدادي)، کە مامۆستا (عباس العزاوي) لە فارسییەوە کردوویەتی بە عەرەبی ـ شركة التجارة والطباعة المحدودة ـ بغداد ١٩٤٨ز ـ ع.

(٢٩) زۆربەی خەڵک، بەڵکو هەندێ لە ئەدیبانی خۆ بە فەیلەسوف زانیش، تائێستاش پێیان وایە کە پەندەکانی شـیـعـری (حـافـز) پڕن لە ئامـۆژگـاری و ئەوەیشی بیـەوێ خـۆی سـەرپشک بکات، دەبێ گـوێڕایەڵیی ئامۆژگارییەکانی بکات. ئەمەش دەبێت بە هاندەرێک بۆ مرۆڤ تا هەموو پەندەکانی لەبەر بێت، کە هەموو لاپەڕەکانی دیوانەکەی پڕن لەو پەندانە. بەڵام شێوێنراون و ئەوەندەیان باڵ پێگیراوە، کراون بە ئیلهامیی، یان سەرپشک بۆ پشکنین و نوقڵانە لێدان ـ ع.

فاڵنامەکەش پێی وتوون داواکەیان لێم دووبارە بکەنەوە. لەکاتێکدا من خەریک بووم بیـرم لەوە دەکـردەوە، کـە ڕێی تێناچێ گـرنگی پێدانەکـەیان دەست هەڵبـەست بێت و ئەو چیرۆکانەشم هاتنەوە یاد، کە دەربارەی ڕق و ستەمی (والی) بیسـتبـووم، بەتایبـەتیش ڕووداوی (مـحـەمـەد ڕەشـیـد بەگ). ئیـتـر هەر بەڕاسـتی ترسی ئەوەم لێ نیـشـت ئەم بەسزمانانە، بەهۆی منەوە شتێکیان بەسەر بێت. بۆیە بڕیارمدا داواکەیان جێبەجێ بکەم و گوێ نەدەم بەهەر شتێک کە دێتە ڕێم. کە دووبارەش هاتنەوە بەردەرگاکەم و لێم پاڕانەوە، تا چاکەیەکی تریان لەگەڵ بکەم و ڕۆژێکی تریش سەفەرەکەم دوابخەم، بۆئەوەی دەرفەتیان هەبێ، پێشـەکی سـەردارەکـەیان لەوە ئاگـادار بکەنەوە، کـە نیـازی گـۆڕینی بەرنامـەکـەمم هەیە، سەیریان کرد لەوە ئامادەترم کە ئەوان چاوەڕێیان دەکرد، چونکە وەڵامم دانەوە، کە لەبەر خـاتری ئەوان، خـۆم بۆلای (خان) دەچم. ئیـتر ئەو گەشکە و خـۆشیـیەی لەم سـاتە کوتوپڕەدا بەسەریاندا هات، بە ئاشکرا نیشـانی دام کـە ترس و لەرزیان هەرگیـز دەسـتکرد نەبووە. ئەم مشـتـومـڕە تا سـەعـات یازدەی خـایاند و تووشی ژانەسـەرێکی کـردم، کـە تا بەیانی بەتەواوی خەوی لێ زڕاندم.